

V.I. LENIN

ARBEJDERPARTIETS HOLDNING TIL RELIGION

Oversat af Carsten Kofoed efter LENIN: The attitude of the workers' party to religion, *Collected Works*, Volume 15, Foreign Languages Publishing House, Moscow 1963, s. 402-13.
© Carsten Kofoed, www.carstenkofoed.dk, 2008.

Forord

Spørgsmålet om religion er blevet et varmt emne i den politiske debat. Især kritikken af islam er steget voldsomt efter angrebet på USA den 11. september 2001, og islamofobi spiller i dag en hovedrolle som ideologisk brændstof i "Krigen mod terror", den amerikansk ledede imperialistiske terrorkrig for uindskrænket amerikansk verdensherredømme, som hovedsageligt er rettet mod de muslimske folk, fordi disse bebor de olierigeste dele af verden. Hele denne udvikling har også præget den danske venstrefløj, hvis forhold til religion er blevet og stadig bliver ivrigt diskuteret.

Det er derfor, at jeg har fundet anledning til at oversætte Lenins artikel "Arbejderpartiets holdning til religion". Det er i dag næsten 100 år siden, at den socialistiske Oktoberrevolutions leder i sin karakteristiske præcise stil skrev artiklen og her forholdt sig til mange af de samme holdninger og problemstillinger, som også i dag diskuteres, eksempelvis kampen mod religions placering i klassekampen og religiøses medlemskab af socialistiske partier.

Det er mit håb, at denne danske oversættelse kan bidrage til at skabe større klarhed blandt alle progressive i Danmark med hensyn til marxismens faktiske forhold til religion, der nu som før af borgerskabet og reaktionen bliver brugt til at splitte arbejdernes og de undertrykte folks kamp for social og national befrielse.

*Carsten Kofoed
København, september 2008*

Arbejderpartiets holdning til religion

Deputeret Surkovs tale i dumaen under debatten om synodeestimerne og den diskussion, som opstod i vores gruppe i dumaen, da den vurderede udkastet til denne tale (begge er trykt i dette nummer) har rejst et spørgsmål, som er af yderste vigtighed og presserende på dette særlige tidspunkt. En interesse for alt, der er forbundet med religion, udvises i dag utvivlsomt af brede dele af "samfundet" og er trængt ind i rækkerne hos såvel de intellektuelle, der står arbejderklassens bevægelse nær, som nogle cirkler blandt arbejderne. Det er en uomgængelig pligt for socialdemokraterne at komme med en offentlig udtalelse om deres syn på religion.

Socialdemokratiet baserer hele sit verdenssyn på den videnskabelige socialisme, det vil sige marxismen. Marxismens filosofiske grundlag er, som Marx og Engels gentagne gange erklærede, den dialektiske materialisme, som fuldstændigt har overtaget de historiske traditioner fra det 18. århundredes materialisme i Frankrig og fra Feuerbach (første halvdel af det 19. århundrede) i Tyskland – en materialisme, som er helt i gennem ateistisk og fjendtlig over for al religion. Lad os erindre, at hele Engels' *Anti-Dühring*, hvis manuskript Marx læste, er en anklage mod materialisten og ateisten Dühring for ikke at være konsekvent materialistisk og efterlade smuthuller for religion og religiøs filosofi. Lad os huske, at Engels i sit essay om Ludwig Feuerbach bebrejder Feuerbach for ikke at bekæmpe religion for at tilintetgøre den, men for at modernisere den, opfinde en ny "ophøjet" religion osv. Religion er opium for folket – denne maksime af Marx er hjørnestenen i hele marxismens syn på religion.¹ Marxismen har altid betragtet al moderne religion og kirker og hver og en religiøs organisation som instrumenter for borgerlig reaktion, der tjener til at forsvare udbytning og omtåge arbejderklassen.

Samtidig fordømte Engels ofte de anstrengelser, som folk, der ville være "mere til venstre" eller "mere revolutionære" end socialdemokraterne, gjorde på at indføje en eksplicit erklæring om ateisme i arbejderpartiets program i betydningen af at erklære krig mod religion. I en kommentar i 1874 vedrørende det berømte manifest fra de flygtede blanquistiske kommunarder, som levede i eksil i London, kaldte Engels deres højroastede erklæring om krig mod religion for en stupiditet og fremførte, at en sådan erklæring var den bedste måde at genoplive interessen for religion og forhindre den i at dø ud. Engels bebrejdede blanquisterne for ikke at være i stand til at forstå, at kun de arbejdende massers klassekamp kunne ved på omfattende vis at drage de bredeste lag af proletariatet ind i en bevidst og revolutionær social praksis virkelig befri de undertrykte masser fra religionens åg, hvorimod det at erklære, at krig mod religion var en politisk opgave for arbejderpartiet, blot var anarkistisk frasemageri.² Og igen i 1877 i sin *Anti-Dühring* fordømmer Engels, mens han skånselsløst angriber filosofen Dührings mindste indrømmelse til idealisme og religion, ikke mindre resolut Dührings pseudorevolutionære idé om, at religion burde være forbudt i et socialistisk samfund. At erklære en sådan krig mod religion, siger Engels, er at "overgå Bismarck", altså at gentage Bismarcks dumhed med kamp mod de klerikale (den notoriske "Kamp for Kultur", *Kulturkampf*, altså den kamp, Bismarck i 1870'erne førte mod det tyske katolske parti, "center"partiet, ved brug af politifølgelse af katolicismen). Med denne kamp stimulerede Bismarck blot katolikernes militante klerikalisme og skadede kun den virkelige kultur, fordi han bragte religiøse snarere end politiske skillelinjer i forgrunden og ledede opmærksomheden hos nogle grupper i arbejderklassen og andre demokratiske elementer væk fra klassekampen og den revolutionære kamps presserende opgaver og over mod den mest overfladiske og falske borgerlige antiklerikalisme. Ved at anklage Dühring, der gerne ville fremstå ultrarevolutionær, for at ville gentage Bismarcks dumhed i en anden form insisterede Engels på, at arbejderpartiet skulle have evnen til at arbejde tålmodigt med opgaven med at organisere og uddanne proletariatet, hvilket ville

føre til religionens uddøen, og ikke kaste sig selv ind i et hasardspil i form af en politisk krig mod religion.³ Denne holdning er blevet en del af selve essensen af det tyske socialdemokrati, der eksempelvis slog til lyd for frihed for jesuitterne, deres adgang til Tyskland og den fuldstændige opgivelse af politimetoder i bekæmpelsen af enhver religion. ”Religion er en privat sag”. Dette berømte punkt i Erfurt-programmet (1891) opsummerede denne politiske taktik hos socialdemokratiet.

Denne taktik er nu blevet praksis og har været i stand til at give anledning til en ny forvrængning af marxismen i den modsatte retning, i opportunismens retning. Dette punkt i Erfurt-programmet er blevet fortolket som om, at vi socialdemokrater, vores parti, *betragter* religion som en privat sag; at religion er en privat sag for os som socialdemokrater, for os som parti. Uden at gå ind i en direkte kontrovers med denne opportunistiske holdning anså Engels det i 1890’erne for nødvendigt resolut at opponere imod denne i en positiv og ikke-polemisk form. Engels gjorde dette i form af en udtalelse, hvori han bevidst understregede, at socialdemokrater betragter religion som en privat sag *i forhold til staten*, men ikke i forhold til sig selv, ikke i forhold til marxismen og ikke i forhold til arbejderpartiet.⁴

Således er den eksterne historie om Marx og Engels’ ytringer omkring spørgsmålet om religion. For folk med en skødesløs holdning til marxismen, for folk, som ikke kan eller ikke vil tænke, er denne historie et spind af meningsløse marxistiske modsætninger og vaklen, et ruskomsnusk af ”konsekvent” ateisme og ”trøst” til religion, ”principløs” vaklen mellem en r-r-revolutionær krig mod Gud og et kujonagtigt ønske om at ”indynde sig” hos religiøse arbejdere, en frygt for at skræmme dem bort osv. De anarkistiske frasemageres litteratur indeholder mange angreb på marxismen i denne stil.

Men enhver, der er i stand til overhovedet at behandle marxismen seriøst, at overveje dens filosofiske principper og det internationale socialdemokratis erfaringer, vil hurtigt indse, at marxismens taktik med hensyn til religion er fuldkommen konsekvent og omhyggeligt udtænkt af Marx og Engels, og at det, som diletanter og ignoranter betragter som vaklen, intet andet er end en direkte og uundgåelig deduktion fra den dialektiske materialisme. Det ville være en grundlæggende fejltagelse at tro, at marxismens tilsyneladende ”mådehold” i spørgsmålet om religion er på grund af angivelige ”taktiske” overvejelser, ønsket om ”ikke at skræmme nogen væk” osv. Tværtimod er marxismens politiske linje også i dette spørgsmål uløseligt forbundet med dens filosofiske principper.

Marxisme er materialisme. Som sådan er den uforsonlig over for religion, ligesom materialismen hos det 18. århundredes encyklopædister eller Feuerbachs materialisme var det. Dette er hævet over enhver tvivl. Men Marx og Engels’ dialektiske materialisme går længere end encyklopædisterne og Feuerbach, fordi den anvender den materialistiske filosofi på historien, på samfundsvidenskaben. Vi skal bekæmpe religion. Det er *al* materialismes ABC og følgelig også marxismens. Men marxismen er ikke en materialisme, som er stoppet ved ABC’en. Marxismen går videre. Den siger: Vi skal *vide, hvordan* man bekæmper religion, og for at kunne gøre dette er vi nødt til at forklare kilden til tro og religion blandt masserne *materialistisk*. Bekæmpelsen af religion kan ikke begrænses til abstrakt ideologisk prædiken, og den må ikke reduceres til en sådan prædiken. Den må forbindes med klassebevægelsens konkrete praksis, som sigter på at fjerne de sociale årsager til religion. Hvorfor fastholder religion grebet på de tilbagestående dele af byproletariatet, på semiproletariatet og bondemasserne? På grund af folkets uvidenhed, svarer den borgerlige progressive, den radikale og den borgerlige materialist. Så derfor: ”Ned med religion, og længe leve ateismen! Udbredelsen af ateistiske holdninger er vores hovedopgave!”. Marxisten siger, at dette ikke er rigtigt; at det er en overfladisk holdning, holdningen hos snæversynede borgerlige lommeprofeter. Den forklarer ikke religionens rødder dybt nok. Den forklarer dem ikke materialistisk, men idealistisk. I moderne kapitalistiske lande er disse rødder hovedsageligt *sociale*. Religionens dybeste rod i dag er de

arbejdende massers socialt underkuede situation og deres tilsyneladende fuldstændige hjælpeløshed over for kapitalismens blinde kræfter, som hver dag og hver time påfører almindelige arbejdende mennesker de mest horrible lidelser og mest brutale pinsler, tusind gange værre end dem, der påføres af ekstraordinære begivenheder såsom krige, jordskælv osv. "Frygt skabte guderne". Frygten for kapitalens blinde kraft – blind, fordi den ikke kan forudses af folkets masser, en kraft, som på ethvert skridt i en proletars eller småborgers liv truer med at påføre og reelt påfører "pludselig", "uventet", "tilfældig" ruin, destruktion, forarmelse, prostitution, sultedød – således er *roden* til moderne religion, som materialisten først og fremmest må holde sig for øje, hvis ikke han vil forblive en materialist på børnehaveklasseniveau. Ingen undervisningsbog kan udrydde religion fra sindet hos masserne, som knuses af det hårde kapitalistiske arbejde, og som er prissgivet til kapitalismens blinde destruktive kræfter, indtil disse masser selv lærer at bekæmpe denne årsag til religion, bekæmpe *kapitalens herredømme* i alle dens former på en forenet, organiseret, planlagt og bevidst måde.

Betyder dette, at undervisningsbøger mod religion er skadelige eller unødvendige? Nej, på ingen måde. Det betyder, at socialdemokratiets ateistiske propaganda må *underordnes* dets grundlæggende opgave – udviklingen af de udbyttede *massers* klassekamp mod udbytterne.

Dette udsagn vil måske ikke forstås (eller i det mindste ikke øjeblikkeligt) af en person, der ikke har overvejet den dialektiske materialisme, altså Marx og Engels' filosofi. Hvordan det?, vil han sige. Skal ideologisk propaganda, spredningen af bestemte ideer, kampen mod den fjende af kultur og fremskridt, der har vedvaret i tusindvis af år (det vil sige religion), underordnes klassekampen, altså kampen for bestemte konkrete mål på det økonomiske og politiske område?

Dette er en af de gængse indvendinger imod marxismen, som bekræfter en fuldstændig misforståelse af marxismens dialektik. Den modsætning, som sætter kritikerne i forlegenhed, er en reel modsætning i det virkelige liv, altså en dialektisk modsætning, ikke en verbal eller opfundet. At trække en urokelig linje mellem ateismens teoretiske propaganda, det vil sige destruktionsen af religiøse anskuelser blandt visse grupper i proletariatet, og succesen, fremskridtet og betingelserne for disse gruppers klassekamp er at ræsonnere udialektisk, at gøre en skiftende og relativ grænse til en absolut grænse. Det er med magt at løsrive, hvad der er uløseligt forbundet i det virkelige liv. Lad os tage et eksempel. Lad os antage, at proletariatet i et bestemt område og i en bestemt industri er delt i en fremskreden gruppe af forholdsvis klassebevidste socialdemokrater, der selvfølgelig er ateister, og en ret tilbagestående gruppe, der stadig er bundet til landet og bondestanden, og som tror på Gud, går i kirke eller endda er under direkte indflydelse fra den lokale præst, som, lad os antage, organiserer en kristelig fagforening. Lad os yderligere antage, at den økonomiske kamp på denne lokalitet har resulteret i en strejke. Det er en marxists pligt at sætte strejkebevægelsens succes over alt andet og energisk imødegå splittelsen af arbejderne i ateister og kristne i denne kamp. Ateistisk propaganda kan under sådanne omstændigheder være både unødvendig og skadelig – ikke set ud fra den småborgerlige frygt for at skræmme de tilbagestående grupper væk, at miste et mandat i valgene osv., men set ud fra klassekampens reelle fremgang, som under betingelserne i det moderne kapitalistiske samfund vil omvende kristne arbejdere til socialdemokrater og til ateisme hundrede gange bedre end tør ateistisk propaganda. At prædike ateisme på et sådant tidspunkt og under sådanne betingelser vil kun *tjene* præsten og de præster, som ikke ønsker noget bedre end opdeling af arbejderne, ikke i forhold til deres deltagelse i strejkebevægelsen, men i forhold til deres tro på Gud. En anarkist, som for enhver pris prædiker krig mod Gud, vil i realiteten hjælpe præsterne og borgerskabet (ligesom anarkisterne altid *i praksis* hjælper borgerskabet). En marxist må være en materialist, altså en fjende af religion, men en dialektisk materialist, det vil sige én, der ikke behandler kampen mod religion på abstrakt vis, på basis af en fjern, rent teoretisk og aldrig varierende prædiken, men derimod på en konkret måde, på basis af klassekampen, som foregår *i praksis* og uddanner masserne mere og bedre end alt andet. En marxist skal være i stand til at se den

konkrete situation som et hele. Han må altid være i stand til at finde grænsen mellem anarkisme og opportunisme (denne grænse er relativ, skiftende og foranderlig, men den eksisterer). Og han må ikke forfalde til hverken anarkistens abstrakte, verbale, men i virkeligheden tomme "revolutionisme" eller filisteriet og opportunismen hos den småborgerlige og liberale intellektuelle, som viger tilbage for kampen mod religion, glemmer, at den er hans pligt, forsoner sig selv med troen på Gud og ledes ikke af klassekampens interesser, men af den smålige og usle overvejelse om ikke at fornærme nogen, ikke at støde eller skræmme nogen væk og af den vise regel: "Lev, og lad leve" osv.

Det er fra denne vinkel, at alle spørgsmål vedrørende socialdemokraternes holdning til religion må behandles. For eksempel bringes spørgsmålet, om en præst kan blive medlem af det socialdemokratiske parti eller ikke ofte op, og dette spørgsmål besvares normalt med en ukvalificeret bekræftelse, idet der som eksempel henvises til de europæiske socialdemokratiske partiers erfaringer. Men disse erfaringer var resultatet af ikke bare anvendelsen af den marxistiske doktrin på arbejderbevægelsen, men også af de specielle historiske betingelser i Vesteuropa, som ikke er til stede i Rusland (vi vil sige mere om disse betingelser senere), således at et ukvalificeret bekræftende svar i dette tilfælde ikke er korrekt. Det kan ikke slås fast én gang for alle, at præster ikke kan blive medlemmer af det socialdemokratiske parti, men omvendt kan det modsatte heller ikke gøres til en regel. Hvis en præst kommer til os for at deltage i vores fælles politiske arbejde og samvittighedsfuldt udfører partiets opgaver uden at modsætte sig partiets program, kan han tillades at slutte sig til socialdemokratiets rækker, for modsætningen mellem vores programs ånd og principper og præstens religiøse overbevisninger ville under sådanne omstændigheder være noget, der alene vedrørende ham, hans egen personlige modsætning. En politisk organisation kan ikke foretage en undersøgelse af sine medlemmer for at se, om der er nogen modsætning mellem deres synspunkter og partiprogrammet. Men et sådant tilfælde vil selvfølgelig være en sjælden undtagelse, selv i Vesteuropa, mens det i Rusland alt i alt er usandsynligt. Og hvis eksempelvis en præst sluttede sig til det socialdemokratiske parti og gjorde det til sin primære og næsten eneste aktivitet at sprede religiøse synspunkter i partiet, ville partiet uden tvivl være nødt til at ekskludere ham fra sine rækker. Vi skal ikke alene optage arbejdere, som bibeholder deres tro på Gud, i socialdemokratiet, men vi skal også bevidst arbejde på at rekruttere dem. Vi er absolut imod på nogen måde at fornærme deres religiøse overbevisninger, men vi rekrutterer dem for at uddanne dem i vores programs ånd og ikke for at tillade en aktiv kamp imod det. Vi tillader meningsfrihed *inden for* partiet, men inden for visse grænser og bestemt af fraktionsfriheden. Vi er ikke forpligtet til at gå hånd i hånd med aktive fortalere for synspunkter, der er blevet afvist af et flertal i partiet.

Et andet eksempel. Skal medlemmer af det socialdemokratiske parti under alle omstændigheder censureres, hvis de erklærer, at "socialismen er min religion", eller advokerer holdninger, der følger en sådan udtalelse? Nej! Afvigelsen fra marxismen (og følgelig fra socialismen) er her indiskutabel, men afvigelsens betydning, dens relative betydning så at sige, kan variere med omstændighederne. Det er én ting, når en agitator eller person, som henvender sig til arbejderne, taler på denne måde for at gøre sig lettere forståelig, som en introduktion til sit emne, for at præsentere sine synspunkter mere levende og i termer, som de tilbagestående masser er mest vant til. Det er en anden ting, når en forfatter begynder at prædike "gudsopbygning" eller gudsopbyggende socialisme (i eksempelvis Lunacharsky og kompagnis ånd). Mens censur i det første tilfælde blot ville være smålig kritik eller endda upassende begrænsning af agitatorens frihed, hans frihed til at vælge "pædagogiske" metoder, ville particensur i det andet tilfælde være nødvendig og afgørende. For nogle er udtalelsen "socialisme er en religion" en form for overgang *fra* socialisme til religion.

Lad os nu gå over til de betingelser, som i Vesten gav anledning til den opportunistiske fortolkning af tesen "religion er en privat sag". Selvfølgelig er en bidragende indflydelse de generelle faktorer, som giver anledning til opportunismen som helhed som eksempelvis at ofre

arbejderklassens grundlæggende interesser til fordel for øjeblikkelige fordele. Proletariatets parti kræver, at *staten* erklærer religion for en privat sag, men betragter ikke kampen mod folkets opium, kampen mod religiøs overtro osv., som en "privat sag". Opportunisterne fordrejer spørgsmålet til, at det *socialdemokratiske* parti *betragter* religion som en privat sag!

Men udover den sædvanlige opportunistiske fordrejning (som på ingen måde blev tydeliggjort under diskussionerne i vores gruppe i dumaen, da den vurderede talen om religion) er der særlige historiske betingelser, som har forårsaget den nuværende, og hvis det er tilladt at udtrykke det således, overdrevne ligegyldighed hos de europæiske socialdemokrater med hensyn til religion. Disse betingelser har en dobbelt natur. For det første er opgaven at bekæmpe religion historisk det revolutionære borgerskabs opgave, og i Vesten blev denne opgave i stor grad udført (eller taklet) af det borgerlige demokrati i epoken med *dets* revolutioner og angreb på feudalismen og den middelalderlige tankegang. Både i Frankrig og Tyskland eksisterer der en tradition for borgerlig krig mod religion, og den begyndte længe før socialismen (encyklopædisterne, Feuerbach). I Rusland hviler denne opgave på grund af den borgerlig-demokratiske revolutions betingelser næsten udelukkende på arbejderklassens skuldre. De småborgerlige demokrater (narodnikkerne) i vores land har ikke gjort for meget med hensyn til dette (som Vekhis⁵ nybagte Sorte Hundrede-kadetter eller kadetterne De Sorte Hundreder tror), men snarere *for lidt* til sammenligning med det, der er blevet gjort i Europa.

På den anden side har traditionen med borgerlig krig mod religion i Europa givet anledning til en særlig borgerlig *fordrejning* af denne krig fra anarkismen, som, hvilket marxisterne har forklaret igen og igen, står på det borgerlige verdenssyn på trods af alle sine "rasende" angreb på borgerskabet. Anarkisterne og blanquisterne i de latinske lande, Most (som tilfældigvis var elev hos Dühring) og hans slags i Tyskland samt anarkisterne i Østrig i 1880'erne frembragte alle revolutionært frasemageri i kampen mod religion til et *nec plus ultra*. Det er ikke overraskende, at de europæiske socialdemokrater, sammenlignet med anarkisterne, nu *går til den anden yderlighed*. Dette er temmelig forståeligt og til en vis grad legitimt, men det ville være forkert af os russiske socialdemokrater at glemme Vestens særlige historiske betingelser.

For det andet var den demokratiske kamp i Vesten, *efter* at de nationale borgerlige revolutioner var ovre, *efter* mere eller mindre fuldstændig religionsfrihed var blevet introduceret, historisk blevet skubbet så meget i baggrunden af det borgerlige demokratis kamp mod socialismen, at de borgerlige regeringer *bevidst* forsøgte at trække massernes opmærksomhed væk fra socialismen ved at organisere en kvasiliberal "offensiv" imod klerikalismen. Således var karakteren af *Kulturkampf* i Tyskland og de borgerlige republikaneres kamp mod klerikalismen i Frankrig. Borgerlig antiklerikalisme som en måde til at trække de arbejdende massers opmærksomhed væk fra socialismen er det, der gik forud for spredningen af den moderne ånd af "ligegyldighed" over for kampen mod religion blandt socialdemokrater i Vesten. Og dette er igen temmelig forståeligt og legitimt, fordi socialdemokraterne var nødt til at modvirke borgerlig og bismarcksk antiklerikalisme ved at *underordne* kampen mod religion kampen for socialismen.

I Rusland er betingelserne noget anderledes. Proletariatet leder den borgerlig-demokratiske revolution. Dets parti må være den ideologiske leder i kampen mod alle middelalderlighedens udtryk, inklusive den gamle officielle religion og ethvert forsøg på at pudse op på den og bruge den for en ny og anden sag. Derfor: Mens Engels var relativt mild med hensyn til at rette opportunismen hos de tyske socialdemokrater, som erstattede arbejderpartiets krav om, at *staten* skulle erklære religion for en privat sag, med *erklæringen* om, at religion er en privat sag for socialdemokraterne selv og for det socialdemokratiske parti, er det tydeligt, at de russiske opportunisters import af denne tyske fordrejning ville have fortjent en irrettesættelse fra Engels, som er *hundrede gange* voldsommere.

Ved at erklære fra dumaens talerstol, at religion er opium for folket, reagerede vores gruppe i dumaen helt korrekt og skabte derved en præcedens, som bør tjene som grundlag for alle russiske socialdemokraters udtalelser vedrørende religion. Skulle de have gået videre og udviklet det ateistiske argument mere detaljeret? Det mener vi ikke. Dette kunne have medført en risiko for, at proletarietets politiske parti havde overdrevet kampen mod religion. Det kunne have resulteret i udvisningen af forskellen mellem den borgerlige og socialistiske kamp mod religion. Den første opgave for den socialdemokratiske gruppe i De Sorte Hundreders дума er blevet udført med ære.

Den anden opgave – og måske den vigtigste for socialdemokraterne – nemlig at forklare kirkens og gejstlighedens klasserolle i støtten til De Sorte Hundreders regering og borgerskabet i dets kamp mod arbejderklassen er også blevet udført med ære. Selvfølgelig kunne der siges meget mere om dette emne, og socialdemokraterne vil i deres fremtidige udtalelser vide at forstærke kammerat Surkovs tale, men hans tale var stadigvæk fremragende, og dens udbredelse er hele partiets umiddelbare opgave.

Den tredje opgave var i alle detaljer at forklare den *korrekte* betydning af det udsagn, som så ofte fordrejes af de tyske opportuniste, nemlig at ”religion er en privat sag”. Dette gjorde kammerat Surkov desværre ikke. Det er så meget desto mere beklageligt, fordi der tidligere i gruppen i dumaen var blevet begået en fejl på dette spørgsmål af kammerat Belousov, hvilket dengang blev påpeget af *Proletarij*. Diskussionen i gruppen i dumaen viser, at striden om ateismen har dækket over spørgsmålet om den rigtige fortolkning af det berømte krav, at religion skal erklæres en privat sag. Vi skal ikke bebrejde kammerat Surkov alene for denne hele dumagruppens fejl. Vi skal derimod åbent indrømme, at hele partiet har tabt sporet her og ikke tilstrækkeligt bragt klarhed over dette spørgsmål og ikke tilstrækkeligt har forberedt socialdemokraternes sind på at forstå Engels’ bemærkning rettet mod de tyske opportuniste. Diskussionen i dumagruppen viser, at der rent faktisk herskede forvirring om spørgsmålet og på ingen måde noget ønske om at ignorere Marx’ lære. Vi er overbevist om, at fejlen vil blive rettet i gruppens kommende udtalelser.

Vi gentager, at kammerat Surkovs tale i det store og hele var fremragende og bør sendes i cirkulation af alle organisationerne. I sin diskussion af denne tale demonstrerede dumagruppen, at den samvittighedsfuldt opfylder sin socialdemokratiske pligt. Der står tilbage at udtrykke det ønske, at rapporter om diskussioner inden for dumagruppen bør bringes mere i partipressen for at bringe gruppen og partiet tættere sammen, gøre partiet bekendt med det vanskelige arbejde, som gruppen udfører, og etablere ideologisk enhed i partiets og dumagruppens arbejde.

¹ Se K. Marx, *Contribution to the Critique of the Hegelian Philosophy of Right*. Introduction (K. Marx and F. Engels, On Religion, Moscow, 1957, p. 42).

² Se F. Engels, ”Flüchtlings-Literatur. II. Das Programme der Blanquisten”.

³ Se F. Engels, *Anti-Dühring*, Moscow, 1959, pp. 434-37.

⁴ Dette refererer til F. Engels’ forord til K. Marx’ pjece *Borgerkrigen i Frankrig* (K. Marx and F. Engels, *Selected Works*, Vol. 1, Moscow, 1958, p. 479).

⁵ *Vekhi (Landmærker)* er en samling af artikler skrevet af kadetterne N. Berdayev, S. Bulgakov, P. Struve, M. Herschensohn og andre repræsentanter for det kontrarevolutionære liberale borgerskab, der tryktes i Moskva i 1909. I deres artikler om den russiske intelligentsia forsøgte disse skribente at miskreditere de revolutionær-demokratiske traditioner hos det russiske folks bedste repræsentanter, herunder Belinsky og Chernyshevsky. De smædede den revolutionære bevægelse af 1905 og takkede den tsaristiske regering for, at den ”med sine bajonetter og fængsler” reddede borgerskabet fra ”den folkelige vrede”. Skribenterne opfordrede intelligentsiaen til at tjene autokratiet. Lenin sammenlignede Vekhi-symposiets program både med hensyn til filosofi og journalistik med De Sorte Hundreders avis *Moskovskiy Vedomosti* og kaldte symposiet ”en encyklopædi af liberalt overløberi”, ”intet andet end en flod af reaktionært mudder hældt ud over demokratiet”.